

ОДБРАНА БЕОГРАДА 1915.

Уводно поглавље

Дарко Николић – 2020.

Арсеније

Играо се најопасније игре. Са животом. Знао је то врло добро још откако је први пут јурио страног шпијуна, још у лето 1914. Сада, скоро годину и по касније, био је убеђен да је видео другог. Али, побегао му је. Побегао, иако се упињао да до ћошка стигне довољно брзо да му тај незнанац не би случајно зашао у коју споредну улицу или ушао у неку зграду.

„Па где нестаде...“, питао се пролазећи руком кроз коврцаву косу. Погледао је преокопута, ка „Српском краљу“. К'о за инат, испред хотела није било никог да би га усмерио где да трчи даље. Рат је, свуда је мање људи. Нарочито у Београду. А нарочито откако су бомбардовања, не само топовима преко Саве и Дунава већ и из појединих авиона са црним крстовима, постала све чешћа. Добра ствар је што бар сада на небу није било „гробара“, како је народ називао онај велики швапски аероплан који је последњих дана надмено надгледао престони град и ту и тамо посејао смрт. Лоша ствар је била што он није знао где оде шпијун. Ако је уопште шпијун. А јесте, што би незнанац онако брзо ходао, осврћући се...

Срце му је тукло брзо. Скоро као они прошлогодишњи удари аустроугарског добоша које је слушао прибијен уз задњи зид хотела „Москва“. Тада се, просто, плашио. Сада је Арсеније поново био уза зид, али задихан од трчања. Волео је да трчи колико и да имитира старије, свира дромбуље или чита стоти пут Малог Радојицу. Али, трчање више није било лако као некада. Калдрма није поправљена од удара граната које су скоро сваки дан падале по Београду, не бирајући ни време ни место. Камење је било искошено, напрсло или разбацано којим год делом престонице да се кретао, а да је иоле близу река. Па и ту, уза зид Реалке, поред које је хтео да се, паралелно с Калемегданом, спусти ка Дорћолу и прати сумњивог му незнанца, улица је била далеко од некада савршено скоцкане. Подсећала га је, тако неравна, на

искапана подножја свећњака на које су стављане лоше свеће, оне које капљу. Најбоље је правио његов отац. У она времена кад су сељаци радосно доносили восак са обода престонице. Док су још имали радњу. У она времена док је још имао оца.

Ту, код Реалне гимназије, поглед низ улицу Цара Уроша зауставио му се на петорици момака које је виђао по граду. Увек издалека, никад није био блесав да им се приближи. Били су мало старији од њега, а страх и трепет за све премладе за војску. Тољагина банда и није тек тако носила то име. За оног тананог, највишег међу њима, Арсенију су другари говорили да удара раширеном шаком као да му је из рамена тољага израсла, не рука. Никад их није видео на делу, али је толико тога слушао о њима, да је гледао да увек шмугне пре него што би га пресрели. Доста му је у животу било и подсмеха сервираних уз кез и добацивање „Сакати!“, али доста му је било и губитака. Оно новца што би зарађивао носећи ситнице старијим људима, женама, војницима, а најчешће добровољцима из Одбране града, није хтео олако да преда неком другом само зато што је тај већи и јачи. Још од прошлогодишње окупације, од тих 13 дана страха које никако није успевао трајно да избрише из сећања, ову петорицу је заобилазио у широком луку. Али, сада је било другачије. Посматрао их је, неприметно.

Он је био на углу. Уз зграду десно. А нешто ниже низ улицу, уза зид једне гранатом делимично срушене куће с леве стране, окружили су тројицу вршњака. Бар му се чинило да су сви ту негде, као он, четрнаестогодишњаци. Онај најстарији, од те несрећне и немоћне тројке, био је син једног општинског деловође. Увек је имао добре ципеле. Арсеније је погледао тада своје, нису биле лоше као што су умеле да буду. „Хвала добрим војницима на поклону“. Само су биле мало превише велике. Прсти су му ландарали. „Бар су доле сви на броју“, тешио се. Али и није остајао само на томе. Био је врло задовољан стопалима. Ем су га служила изванредно, ем су

имала савршен оклоп. Бар је он то тако, свечано, узвишено доживљавао колико-толико нове ципеле.

Њих је добио код Аде, од оног предивног добровољца, Страхине. И, само што их је преузео, а насмејани добротвор отишао, Арсенија је неки наредник најурио, вичући „Беж' мали с борбеног положја!“. Иако је сам положај, ипак, био далеко. Бар стотину, можда и двеста метара. А на том поклону је везивао пертле јаче него икада пре. Јер, у овим нарочитим данима, у којима је број преосталих Београђана бивао све мањи и мањи због погани с оне стране река, за тај нарочит поклон са снажним ђоновима користио је своју најдражу имовину - пертле Михаила Радовановића.

Није га никада познавао, није га никад чуо како прича, нити како се смеје. Само га је прошле године, у јесен четрнаесте, кад је оно Београд кратко пао, видео како виси. Обесили га током окупације насред Теразија, баш тамо код „Москве“, иза које се Арсеније тад шћућурио, чучнувши уза зид док је добошар објављивао нешто о новом „поретку“ и казнама. Тај „поредак“ му није био јасан... Зашто би у било чему што има везе са редом обесили неког ко има 18 година? Зато што је био бранилац Београда те прошле, 1914? Или зато што се није повукао кад и остали, па му нашли пиштољ? Видео је Арсеније много смрти. И превише за неког његовог узраста. Али, само је једном видео дечака мало старијег од њега како виси. Онако мртвог, у жућкастом капутићу, отвореним панталонама и меким шеширом на глави, шамарали су га пијани мађарски војници. Тај смех и данас памти. Увек ће га памтити. Смех док траје шамарање мртвог Михаила Радовановића.

Сутрадан поподне, скинули су га с конопца. Нису хтели испрва. Решили да „служи за пример“. Тек после молби оног доброг америчког доктора ког су сви хвалили, ипак су га однели. Али, два, три сата пре него што су леш скинули, Арсеније је пришао телу које се клатило. У зору, само што се завршио полицијски час, гледао је с леђа у

младића који је висео. Михаила Радовановића из Раче крагујевачке, како му после апотекар откри да се несрећни момак звао. Није смео да га погледа у очи. Само је, лицем окренут првим зрацима сунца, пришао и дотакао његову ногавицу. Била је влажна. Хтео је да она четири преостала прста на шаци брзо обрише о себе, помисао на толику близину смрти га је уплашила, па дотаче случајно ципелу младићевог леша. Са једне њене стране пертла је висила дуже него с друге. Арсеније се прену. Никог у близини, па се загледао у пертле. Његове су већ биле толико старе да су пуцале и на по два места, па их је везивао само кроз први или други пар рупа. Нове би му добро дошле, али га је отац, још пре него што га је покосио тифус, који је харао целу целцијату зиму и пролеће, учио „да у рату, баш као у миру, не сме ништа да узме што није његово“. Али, у пертлама Михаила Радовановића, тог 18-годишњег добровољца који је обешен зато што окупацију није дочекао баченог пиштоља, видео је оно што је и сам хтео да буде. Неко ко пркоси убицама. Неко ко се не плаши злотвора. Оних што су му мајку, брата и сестру...

Гледао је низ Цара Уроша, у оног сина општинског деловође и његова два млађа другара. Оном средњем је знао тату, учитеља. Оном најмлађем, можда је имао 12 година, отац је био капетан. Али, као и Арсенијев – није био ту када детету треба. „То ти је живот. Некада летиш раширених крила, некада мораш да скакућеш без њих“, говорио би му његов Бата летос.

Сад је час гледао у Тољагину банду, која је извртала цепове оном капетановом сићушном сину, час пробао да види три пара очију која су била оборена од страха и срамоте. А онда је гледао у своје ципеле. У оне пертле. Откад их је узео од гробара, молећи их и дајући им тродневну зараду, а нарочито откад је сазнао откуд тифус у Србији, био је мало другачији него пре. Не храбрији, о томе никада и није размишљао. Решенији. Одлучнији да не бежи кад види зло. Ма колико он био мали. И ма колико оно умело да буде велико. Зато је јурио за

шпијунима. Чак и када би, десетинама пута, просто јурио за незнацима, узалуд. Више није хтео да не ради ништа када се зло појави. Макар и наговести.

Поглед је потом, као прстом по дромбуљи, почео да помера напред-назад. Испред себе је видео једно парче црепа. Отпало од детонације. Одмах поред, пола камена који је ко зна одакле ту стигао, није баш много личио на калдрму. А било је и ње изломљене, иза пете.

Гледао је Тољагу, па камење. Па опет она три оборена погледа. Мука му је било од муке. „*Ови су мени гори од аустроугарских шпијуна*“, као да помисли, па не стиже ни да доврши то, зграби три камена, искорачи десном ногом, па левицом заврљачи један. Погодио је баш кога је и гађао. Оног Тољагиног бубуљичавог, у раме. Хтео је у главу, толико га је разљутило његово завлачење руке у туђи џеп. Али, није се бунио што је омашио. Мада, ретко када би промашивао, извештио се он још тринаесте. Тада су се клинци у улици играли само Срба и Бугара, па у доколици каменчићима гађали циглу. И тако све док их комшилук, због цике, није отерао, запретивши да ће их за уши вући до родитеља. Уво је сада промашио, али је погодио кога је гађао.

И, док је тај врисак лица начичканог крастама још увек парао ваздух, у сусрет тој бездушној тројци летео је други камен. Погодио је збуњеног Тољагу испод колена. За трећи више није било времена, кренули су узбрдо ка њему. Трком.

Окренуо им је леђа брже него што би његов омиљени глумац Добрица мењао тужно па срећно лице, када би код Народног позоришта засмејавао децу, која су га увек чекала на улазу. Истина, више је волео када добије питу с јабукама од његове добре жене, госпођа-Јелене. Редовно је давала нешто малишанима, као да је сваки дан празник. Говорила је и да јесте. Али, сада му, иако је био гладан, није било до госпођа-Јелениних пита. Сад му је било важно да утекне. Волео је да машта о себи као

храбром малом Радојици, који никада и ни пред киме не устукне, само... то ће морати да остави за неки други пут.

Ноге су га носиле скоро истом оном брзином којом му се у глави исцртавала путања. Од Калемегдана - назад у правцу Народног. Али, само кратко. Зато брзо првом лево, да не знају да л' је ушао у неку зграду, или наставио доле, низ Краља Петра. Само да се домогне следећег ћошка, ниже. Ту је почињало његово мало царство, у коме се нико, па ни станари, нису боље сналазили од њега. „Ајде, Арсеније. Лети!“; као да је чуо очев глас, још када се са Батом тркао по Дунавском кеју, уз пругу. Четири године млађи, тек за који метар би изгубио ако се не би трчало баш до кланице. Донде је већ заостајао. Корак му је, просто, био превише кратак. Сада више није. Скретао је у пуној брзини, скоро пољубивши зид куће поред које је шмугнуо низ Краља Петра. Окренуо се тек када се приближио оном ћошку ниже. Кочио, смешкајући се. Тољага и онај бубуљичави су остали горе, на врху улице. Руке им на струку. „Одлично“. Умор их је стигао, јер су се прво успентрала до Узун Миркове, па су тек потом кренули за њим. Сада је већ могао и да се заустави, били су предалеко. Осим што је заустављање било другачије него што је мислио да ће бити случај.

Гледајући уназад, док је успоравао, две снажне руке ухватише му надлактице.

Није стигао до жељеног ћошка.

Њих тројица јесу.

„Толагини!“; Очи су му се рашириле. Поделили су се. Ова тројица су ишла околу, одоздо. Упао им је право у замку.

Али, како га је Бата учио, „Арсо, кад те нешто изненади, а ти одмах, брзо!“; „Шта?“, питао би старијег брата. „Ама, било шта!“, говорио би му и одмах пробао или да га гурне о раме, или да му стегне шаку, или да плесне изненадно испред очију. Арсеније би у том тренутку урадио шта му прво падне на памет, а онда се толико био извештио у тој игри с Батом, да му реакције више нису

биле само одбрамбене, већ неретко духовите, а понекад и изненађујуће добре. И сада је извео нешто тако.

Врхови пертгле Михаила Радовановића, оне која је ципелу прибијала уз десно стопало, полетеше напред. Шутнуо је грубијана у цеваницу свом снагом и таман помислио да ће моћи да утекне, али га нови пар руку зграби. Потом још један.

Није ни стигао да закука - зачу се једно гласно: „Ко га последњи пусти, имаће посла са мном!“.

Никада у животу није био срећнији што види Радета Сланину. А њега је могао да види било ко и са три ћошка удаљености.

Мала банда уличних дечака, од којих неки више нису имали родитеље, а неки за њих одавно нису марили јер су на исту такву количину љубави и наилазили под сопственим кровом, одмаче се за по корак, два. Никоме није падало на памет да Радету Сланини нешто каже. Иако није био висок баш два метра, као што су сва деца говорила, деловао им је толико велик. Мерили су га очима од ногу до косе или од једног до другог бока и чинило им се да његовој величини нема краја. Просто је био огroman. Незграпан, онако насмејан, увек им је био застрашујуће велик. Арсеније је често помишљао како би било величанствено да је и он толики, а онда би се сетио да не би могао да трчи колико воли да трчи, па би свог необичног другара просто и даље гледао са неким страхопоштовањем. И с љубављу. Ваљда због Сланинине добре, чисте душе.

Тољага и ортаци узмакоше још корак, два. Гледали су у Радета, а он сваког од њих, окрећући се, док га је мали другар пратио скривен иза његових леђа.

„Мрш!“, викну ова громада од седамнаестогодишњака. Иако је подигао руку изнад главе, да запрети, нико од оне петорице није ни стигао да види да се длан покрену јер су већ ухватили тутањ, раштркали се, што низбрдо ка Кеју, што узбрдо.

Арсенију је срце и даље лупало брзо и јако. Сада више то бубњање није чуо у ушима, али је дахтао. Ко зна који пут у животу, муцањем је почео реченицу.

Испрекидано је звучало то „Х... хв... Хвала ти“. Као и увек када би се уплашио. А није се плашио баш често у последње време. Мислио је да је то због одрастања, па се радовао. Ипак, замуцкивао би и даље кад год би претрнуо од страха. У Београду, у коме су гранате, испаљене с оних других страна обе реке, падале сваког дана, чешће у зору и увече него у осталим сатима, многи су ионако били робови страха. Страх је, дакле, био нормално стање, само се реакције људи биле различите. Он је свој страх сабио у муцање. Одавно.

Али, уз Радета Сланину, није могао да се осећа као роб. Нити уплашен. Једино је још сигурнији био уз Бату.

„Тражи те жандар Воја“, прену га глас овог огромног момка.

„А?“, трзну се Арсеније.

„Каже да кад те нађем, да одеш до Тркалишта“.

„Шта ћу тамо?“, потпуно се збунио.

„Каже да одеш“, као и увек, мало је говорио Раде Сланина, посебно ако је нешто баш битно. Зурио је у куче без ноге које им се приближавало...

Много је волео животиње. Нарочито оне које су лутале улицама после погибије или бежаније власника из бомбардованог Београда. Али, Арсеније га никад није видео нељубазног ни према деци. Ову једину преосталу београдску банду дечака ионако није сматрао децом, одавно. Ако га је Раде тражио, срећом и нашао у прави час, то је онда засигурно нешто важно.

„Да идем одмах? Је ли рекао зашто?“

„Одмах“, не одговори до краја доброћудни див.

Арсеније се замисли накратко, па поче да претура по одећи. Руке су му летеле што по прслуку, што по панталонама. Час у врећицу из левог џепа, час је прстима залазио покрај оне у десном. Коначно.

„На“, пружио је на длану зихернадлу. „Хвала ти“. Није често извлачио ту десну шаку из дугог рукава. Само четири прста на руци, и у ова времена сакатих, многе забезекну, па, ето и сад опет Радета Сланину. Није да их се стидео, зна он врло добро да је онај најмањи изгубио у најхрабријем трку који је извео у животу, али, опет... Ретки су били тренуци попут овог. Зихернадла је била сасвим вредан поклон за оволику помоћ.

Раде Сланина ју је гледао са дивљењем. Здепасти прстима ју је покупио, па окретао, посматрао, смешкао се. Готово да није ни обраћао пажњу на руку на којој малог прста није било откако је њиме закачен велики ексер на оној огради, кад су многи људи јурили шпијуна који је слао голубове, а само Арсеније видео где је утекао. „Прст за отаџбину“, тешила га је мајка, љубећи га у првих месец дана по завијеној рани више него целог живота укупно. А увек је волела да га пољуби у разбарушену, уфрћкану косу. Раде ни њу није примећивао. Само зихернадлу. Моћи ће, коначно, нешто да да оној мајоровој ћерки што шепа, а често даје клинцима воће из последњег преосталог правог воћњака на Врачару.

Када је Сланина загрљајем стегао дародавца, Арсенију се учинило да ће се онесвестити. Срећом, кратко је трајало, па је брзо дошао до даха. На трен разрогачених очију, у следећем већ насмејан, потапша по рамену необичног другара, бар је покушао да дохвати врх рамена, потом врати изврнуте џепове на место и пође бочним улицама до Тркалишта.

„Шта хоће тај жандар? Да нисам нешто... Да није нешто с Батом било?!“, почео је већ да трчи. Није се заустављао ни пред Позориштем, ни код Двора. Већ малаксао, спазио је оног кога је тражио. Био је, с двојицом колега код „Гргеча“, баш ту, у Булевару, у близини Тркалишта. Палио је цигарету. А Арсеније није престајао да трчи. Уплашен за брата, скоро да је ударио у жандарова леђа.

„Иди бре, мали, у три лепе...!“, трзну се Воја, прихвативши кундак пушке која му је висила о рамену, не знајући у први мах шта се дешава.

„К... Како ми је бата?!“, Арсеније се скоро продра.

„А, бре?“

„Је л' жив, говори!“

„Жив је. Ваљда је жив... Него, што вичеш? Знаш како прођу они што вичу на власт? А?“, врло уозбиљи тон жандарм.

Арсенију би лакше. Али, онолико задихан, није ни одговарао, нити би знао шта да одговори. Имао је само питање - зашто је, уопште, ту?

„Слушај, мораћете да потражите нови стан. Данас... Сутра у подне, тутањ“, пресече тишину жандар Воја.

Арсенију није било јасно шта то значи. Како то да изведе, уопште...? Само је гледао у човека пред собом. Остала двојица жандарма су, као по команди, наизменично повлачила дим из својих цигарета. Дан је напрасно постао тмурнији.

„Је л' слушаш ти мене?“ , зачу питање.

„Да...“, промрља.

„Тражио те тамо данас онај газдаричин слу...“

„Да...“, климао је главом.

„Слушај 'вамо. Сутра у подне да сте изнели све ваше ствари“.

Ћутао је.

„Мора“, повуче дим и Воја.

„Али, што...?“

„Шта, бре, што?“ , брецну се жандарм. „Откуд знам што, продаје жена некеме, немам појма што. Махао човек папирима, тражио те, па мене упрегао командир да те нађем“.

Арсеније обори поглед. Гледао је у ципеле, па у своје од камења прљаве шаке.

„До сутра, 'ајд“, потапша га по рамену жандар - Воја и као да га погура од себе.

Први корак му је био несигуран, јер је измештен из места у ком је стајао. Други исто, јер није знао на коју ће страну. Од трећег је почео да трчи. Волео је одувек да трчи, стварно. Сада посебно. Док су му се и горња усна и обрве грчиле као пред плач, трчао је кроз Ташмајдан, пречицом ка Дорћолу, да се свега ослободи и учини нешто добро. Бар оно што може.

Тај трк није дуго потрајао. Код другог улаза у лагуме, не превише далеко од црквице Светог Марка, видео је жену како у те подземне пећине уводи троје деце. „Још је рано за бомбардовање“, збунио се. Обично би друга крвава и страшна свакодневна порција стизала за вечеру. А дан је увелико трајао, Сунце је осећао по левом образу. Више га је осећао по томе што је морао да жмири због светла, него што је било топло. Октобар је, одавно нема топлоте. Чак ни по кућама. Дрва су толико скупа, да је и заборавио када је последњи пут, од краја лета, ноћио а да на себе није стављао све што би се ћебетом, одећом и крпаром могло назвати. А сам се покривао већ четврти месец. До маја је то још и отац могао да уради, али од краја јуна ни Бата више није био ту. Загледао се у ону маму с троје деце, спазио како у левој руци носи бебу, испод које је, у шасти, држала бошчу. Десном је водила ћеркицу, док је поред њих корачао нешто старији дечак, можда петогодишњак. Уздахну, гледајући ту жену. Подсетила га је изгледом на ону нову комшиницу, што сваку ноћ плаче. Није то била она, комшиница је имала маснице свуда по рукама. Ова је била бледуњава. Настави да трчи даље.

Први предах је правио кад се домогао Душанове. Брзи корак му је био сасвим довољан одмор, па је стизао боље да разгледа људе који су се, свако са својим мислима, кретали брзо. Нико више није остајао дуго на сивим, од граната све чешће избушеним или потамнелим улицама. И поред одласка пола престонице негде ван ње, у кућама које су остале целе, било је света. Мушкараца у кафанама – нарочито. Поред две које је прошао, могао је само да чује речи о „француским авијатичарима који су отишли“ и

нешто о „кадровцима“. Хтео је да застане и чује још, али таман када је успорио, тема се променила.

„Шта ли је са кадровцима?“, питао се, пружајући корак.

За брата се највише бојао. Јесте он био и снажан и паметнији од свих које је знао, да није – не би га онако младог, тек пристиглог у *кадар*, послали на Аду да две недеље буде са искусним другопозивцима. Јесте Бата био посебан, али рат је ово. „Не гину ту само глупи и неуки“, умео је да говори чика Станоје, чији је восак, говорио је тата, био најчистији који им је стизао у радњу. А Бата је посебан кадровац. Рекли му његови другови из Десетог кадровског пука, кад им је ономад носио дуван, да је најбољи. Можда су и претеривали, а можда и нису. Ка њима је и ишао. Поново све бржим кораком.

„Мали“, зачу одједном с друге стране улице.

Одмах се осмехнуо. Увек је тако било када би видео Шефхета.

Притрчао му је, па пружио руку и, благо задихан, упитао:

„Како иде српски, Халиловићу, сиви тићу?.

Шефхет га је гледао уз пола осмеха и подигнуту обрву. Арсеније је схватио да га није разумео.

„То је песма... Ма, није важно. Имаш нешто слатко?“

Уместо речи, као одговор добио је широк осмех и Шефхетово завлачење руке у сопствени џеп. Таман да се обрадује, кад из џепа, згрчена песница и палац смештен између кажипрста и средњег прста.

„Ма, шипак и теби, Шефхете!“, расрди се Арсеније, па му показа исто то десним дланом, не марећи што га на брзину извуче из рукава кошуље. Толико је брзо то извео, да га вунени прслук нажуља између рамена и врата.

Турчин га загрли.

„Не љути се. Где идеш?“, упита малишана.

Још се љутио због шипка. Мало. Заправо, већ је прошло, јер је са Шефхетом било немогуће бити лошег расположења. Лепушкаст, а увек нежан и са децом и са

старијима, био је омиљен где год би га Арсеније спазио. Чуо је од Сланинине сестре да је диван и у болници. Није баш веровао да су пустили непријатеља из оног првог рата да ради с болесницима, али та Сланинина сестра Даринка увек је деловала озбиљно. Осим када би причала о томе да се њена богата комшиница Гина загледала у његовог Бату. Тада би се превише кикотала да би је схватао озбиљно. А и где ће богаташице да се загледају у обичан свет...

„Идем доле, на Кеј. Да Бати јаве да треба да напустимо...“, застаде у пола реченице. Док објасни се том нашем странцу који је заволео Београд, Србију и Србе од првог дана када су га код Куманова деветсто дванаесте, иако је био непријатељ, спасили на бојишту, превили и излечили - прошло би много времена. Знао је Шефхет српски много боље од других који одавде нису били, али... Прича о стану је превише компликована. Чак и за њега, тако малог, који је у том стану тек од летос живео. Заправо, више ноћивао него живео, јер се тамо склањао само од кише, од сати намењених за бомбардовање и од великог мрака. А у последње време, гранате су падале и кад им време није.

Шефхет га је само гледао, подигавши сад обе обрве и онај длан. „Де, де, настави“, као да је говорила та рука.

„Праштај, морам да журим. Стварно“, било је једино што је Арсеније одговорио, пре него што је и сам обгрлио Шефхета око струка, па се насмејао и кренуо даље.

„Мали“, прекину му исти глас ход.

Тек што се окренуо, чуо је: „Чувај се“.

„И ти, сиви тићу“, одговори и поче да трчи, одморен, али и даље с мислима ка кадровцима на Дорћолу и њима придруженим Сремским добровољцима. Долазили би ти Сремци преко дана код редовне војске, да вежбају. Од пре неки дан били су смештени у некадашњим робијашким ћелијама код Сахат куле. Цивилима, па и оним војсци омиљеним попут Арсенија, у тврђаву није био дозвољен улаз. Зато, ништа од Калемегдана, већ правац на Дорћол, да нађе добровољце док су тамо. Многе од њих је

знао, толико тога им је набављао. Ако ико може брзо да јави онима код Аде, то су они. Ако су уопште на Дунавском кеју и даље. *„Само их премештају. Таман се скрасили на Ади, кад, ајд' добровољци у тврђаву. Бога питај шта се збива...“*

Никада никога није, заправо, питао што се ови зову баш „сремски“, кад је међу њима било нашег света из Прека, са свих страна. А сви су их стварно звали тако, „сремски добровољци“, иако је он знао да су код њих и тројица Банаћана, који ко зна зашто нису били у Банатском добровољачком одреду, задуженом за острвца на реци. А код „сремаца“ су била и она браћа из Барање... Знао је и неке Бачване који су побегли пред аустругарском мобилизацијом и прикључили се Одбрани Београда. Волео их је све, а нарочито оног кумановског комиту. *„Ето, Сремци, а из Куманова. Како?!“*, мислио је често. Да је могао да бира, Кумановац би му био чича. А други старији брат би му био Страхиња. Тај је био увек насмејан. И увек имао шта да поклони, ко ће га знати одакле му. Бата га је хвалио, оно мало што га је знао, по храбрости и пожртвованости, али Арсеније га је волео због срдачности. И због шала. Једном када су Страхињи рекли да се „сигурно спрема нова офанзива“, он упитао „Па, кол'ко их сад шаљу на нас?“, казали му „Једно... сто 'иљада“. Сви другови почели да уфћу, да се крсте, да пљују или преврћу очима, а Страхиња се замислио на трен, па рекао баш гласно „Не ваља то уопште“. Кад га погледаше, а он се допуни: „Па, не ваља, људи. Где да ће да их сахранимо тол'ке?“. Није било сусрета с њим, а да није почињао и завршавао се смехом. И неким поклоном. Важно је то у овим тмурним данима, кад неко увек хоће и може, чак и кад се не може. Баш га је волео. Зато је и трчао да нађе Страхињу, сигурно може да јави Бати да нешто под хитно уради.

Ма, волео их је тамо на Дорћолу баш све, и кадровце и добровољце, све. Осим оног чудног Немца. Узалуд му је Бата говорио да је тај, у ствари, наш. „Немац је Немац“,

одговарао би му Арсеније, на шта би уследио само смех и ко зна које по реду објашњење да му је само тата Немац, који се оженио код нас, крстио код нас, синовима дао српска имена и љубав према Србији. „Он је већи Србин од хиљада Срба“, говорио би Бата. Све му је Арсеније веровао осим тога и осим оног „Биће све у реду“. Скоро да ништа није било у реду. „А и - Рош. Какво је па то српско презиме, Рош?!“.

Желећи само њега да избегне, а да код Фондине фабрике чоколаде сретне доброг Страхињу, који би о слаткишима могао до сутра да прича, или да их вади из Арсенијевог увета као да је у циркусу провео живот, убрзао је корак. „Ако Страхињу не нађем, бар старог комиту из Куманова да видим. Тај зна више о војсци и војницима него они у Генералштабу“. Пролазио је сада већ улицама у којима би га свако, или скоро свако знао, па су поздрави били чести, али у пролазу. Журио је. Дорћол му се отварао као на длану, а како је баш ту провео цео живот, само њему знаним пречицама кроз баште или зграде које су имале и задња дворишта, прекраћивао је себи пут ка дну улице Цара Уроша. Ограде више није прескакао несмотрено. Један велики зарђали ексер за живота – доста.

„Мора да буде код Шонде. Нико не воли ту фабрику као Страхиња“, надао се сусрету с добровољцем који је много тога умео. Сигурно да уме и најбрже да јави Бати, тамо на Ади, да морају да се селе. „Само да је код фабрике“. Са њим је често могао да прича о томе да ли су Шонде правиле боље дезерт бомбоне или пралине. Једног дана би један од њих био „у праву“, другог други, а заправо би прекраћивали време, свако у ишчекивању нових обавеза – Страхиња да са Кумановцем и двојицом вештих добровољаца обучава новопридошле, тамо у позадини Десетог кадровског пука који је распоређен уз обалу, а Арсеније да настави да носи шта коме треба по Београду. Од тих ношења би могао понекад да заради и до петнаест пара. Није много, „три Политике“, али није ни мало. Пет, шест послова дневно у „пралине стилу“, што би му

Страхиња рекао, значило је мало курирског, а мало носачког посла, као да је амалин с пристаништа. Та мешавина његовог живота, попут Шондиних пралина које су, стварно, некад биле боље од дезерт бомбона, али не баш увек, натерала је Страхињу да Арсенија неретко зове и „ордонанс“. Превише је био мали да би могао стварно да буде официр који неустрашиво преноси важне вести које само највећи официри смеју да чују, али једног дана, ко зна... „*Све је могуће оном који верује*“, говорио је лепо отац.

Са том вером стигао је пред фабрику чоколаде и кекса, гледајући последњих стотинак метара преко рамена, да га она банда опет не изненади. Кад, код Шонде, наслоњен на врата прве куће до те мале, свима знане „на целом свету најбоље фабрике слаткиша“, заправо једине коју су икада видели - баш *онај*.

„Ух“, поче да шкргуће зубима Арсеније. Оборио је поглед и прешао на другу страну улице. Са рукама у џеповима, гледао је у калдрму и наизглед незаинтересовано шетао. Па се враћао, чим би погледе ка њему усмерила двојица кадроваца на стражарској дужности, с пушкама о раменима, постављени двадесетак метара ниже. Није их познавао. А од „овог овде“ није ни смео ништа ни да их пита.

Дошло му је да се врати право горе, па макар налетео на Тољагу. Почео је да цупка у месту. „*Зар ниједан од оних које знам да није ту, него баш овај...*“. И, таман да крене узбрдо, спреман да сат и по иде до Фабрике шећера и тамо смештену команду одбране Аде, да моли да му дозову Бату с положаја, зачу:

„Могу ли да ти помогнем?“.

Подигао је поглед, окренуо главу ка Шондиној фабрици. Стварно *он*.

„Ма... не.“

Није добио ново питање. Само осмех.

„Не, хвала“, додаде.

„Ако ти тако кажеш“, осмехну му се човек на чијим је раменима била нека војна ознака, није могао добро да види која. „Хоћеш бомбону кад си већ ту?“, спустио је руку с неком књижицом коју је држао, а другу завуче у џеп свог војничког капута.

Арсеније му није одговарао. Али, слаткише је волео исувише да би их одбио, нарочито у ова времена када их није било на сваком ћошку као раније. Поготову ових дана када није могао ни да их приушти..

„Хвала. Мајка ме је учила да не узимам ништа од непознатих...“.

„Паметна жена. Тако и треба. Ево, да се упознамо. Потпоручник Ђорђе Рош сам ја, а ово је Шондина дезерт бомбона. Нема ни месец дана како је направљена“, отвори длан и повећа осмех.

Арсеније се трже. Стварно бомбона. И то Шондина. И стварно он. „*Наш Немац*“.

„Хвала...“, одговори и приђе.

Бомбону је одмах отпаковао из папирића и ставио на језик. Сладуњав укус се брзо ширио. Био је на трен баш срећан. А онда погледа још једном кога има пред собом.

Рош је скинуо капу и наслонио се на зид, смешећи се. Имао је високо чело, раван раздеољак на левој страни и прилично благо лице. Арсеније је увек замишљао Немце „жуте косе“, како је то Сланина говорио када је описивао непријатеље. „Немци су такви, а Аустроугара има и оваквих и онаквих, јер има много народа које држе под својом чизмом. А ако су баш чисти Аустроугари, онда су Немци“. Тако је Раде све јасно објашњавао, иако су га многи сматрали неуким и, просто, огромним.

Овај „Немац“ је био... једноставан. Чак му је и осмех деловао као да је прави. А и официр је српске војске. Прави.

„И, како рече да се зовеш?“

Арсеније је ћутао.

„А упознао си и мене и бомбону. Па, нема смисла да се не представиш, зар не?“, опет му се осмехнуо, вадећи из

цепа слаткиш и за себе. Када га је одмотао и ставио у уста, чекао је да Арсеније нешто каже.

„Мислио сам да ћу да нађем неког ког знам...“

„Кога тражиш? Могу ја да ти их дозовем“.

„Страхињу... рецимо“.

„Он ти је сад тамо иза кланице, с неким новим добровољцима. Биће ту тек предвече, кад сви они крену назад на Калемегдан“.

„Ух...“, уздахну Арсеније. „Прекасно“, помисли. „А... Кумановац? Знате онај... комита...“

„Заједно су ти они на обуци новајлија“

„Па да ли је могуће...“, не изговори, већ само: „Хвала. Мораћу да кренем, ипак. Не могу да чекам толико дуго“.

„Ако тако кажеш. Драго ми је да смо се упознали“.

Хтео је, макар реда ради, да одговори „И мени“, али није био баш сигуран у то, колико год да му је бомбона пријала. Ионако ништа није јео од јутрошње попаре. А и на њој је захвалан тетка-Мари, која му је уместо пет пара што јој је донео млеко с Велике пијаце, дала два пуна тањира попаре. У оном првом је чак било и нешто што је личило на кајмак, истина врло благ. Није могао баш свако да набави млеко, има томе већ неколико месеци, али је његов отац знао толико доброг света, да је и тај свет временом врло добро знао и за Арсенија.

Тада му, просто и без икакве најаве, паде на памет да пита... Па шта кошта да кошта.

„А да ли бисте Ви могли да позовете команду Аде?“

Ђорђе Рош изви главу у страну па осмотри дечака пред собом.

„Команду Аде?“

„Да... Зато сам хтео Страхињу да нађем. Он сигурно може некако да позове...“

„А ко ти треба из команде Аде? Који официр?“

„Ниједан официр мени не треба“, одговори помало брзоплето.

„Је л' ти отац у другопозивцима?“.

„Не... Мој тата... Мој отац је умро“, изговори брже него што је мислио да ће икада моћи. Та мисао је ионако увек била непролазна. Вечна. Често толико страшна, да би због ње заспао тек пред зору.

„О...“, уздахну Ђорђе Рош. „Бог душу да му прости... А мама која те је тако лепо васпитала?“

„Она је још прошле године погинула од гранате“, то је већ лакше рекао. Та мисао је била стара од августа 1914, па се на њу навикао. А мислио је да се то никада неће десити. Недостајала му је стално. Сваки дан. Само се некако навикао да је нема. На очев одлазак није.

„О, Боже! Па... Па, имаш ли браћу или сестре?“

„Имао сам их четворо. И ја пети. Сада је само Бата остао. Он сад тамо служи, на Ади“.

У очима Ђорђа Роша виде нешто налик сузи. Просто су се беоњаче зацаклиле. Прође секунд, два, три, а ништа се није чуло, осим неразговорних речи она два добровољца, ниже низ улицу.

„Јесу ли ти браћа и сестре... погинули са мајком?“, упита га овај човек коме је осмех потпуно нестао са оног благог лица.

„Тада је још Весела погинула, од те гранате... Мама је хтела да је склони код неког воскара што нам је доносио...“, поче Арсеније, али као да се загргну. Она сласт коју је бомбона призивала у устима, сад се стегну у грлу. Није никада ни видео маму од кад је тог врелог августовског дана рекла „Враћам се ујутру“ И то рекла уз онај њен благи, милујући осмех. Само су му ујутру казали да је погинула. Она, Весела и још неки човек који их је возио. Бата и син фијакеристе су остали живи. Трчао је са татом у Општу болницу када су им у зору јавили шта је дан раније било на путу поред Аде. Бата је прошао само са контузијом и три озбиљније огреботине по нози. Никада себи није опростио што је, на звук граната, прво он искочио, желећи да прихвата остале, уместо да је њих пустио да се склоне лево, што даље од обале. Са десне стране, где је била река, а иза ње артиљерија која је тукла

све што се креће по путу, ужас је и долетао. „Из швапских топова, мајку ли им њихову!“. Ђорђе Рош се прекрсти. И, Арсенију то би чудно. „Стварно се крсти по нашки“.

Изгледа да је то чуђење било јасно видљиво. Сигурно не по први пут.

„Бог душе да им прости...“, поче млади официр, па, спазивши чуђење, без најаве стави шаку на Арсенијево раме. „Знаш... Сваки трећи човек који ме види у униформи, помисли да сам грешком у њој. Да сам с погрешне стране реке. Али, ја сам.... Наш. И, заиста се молим да Бог подари рајска насеља твојим родитељима, и браћи и сестрама. А хоће Он то, сигурно“. Глас је био миран. Сигуран. Речи, иако не гласне, деловале су снажно, истинито, убедљиво и умирујуће.

Арсеније прогута слатку пљувачку. Дан је некако постао ведрији.

„Како знате?“

„Хех...“, осмехну се Рош. „А знам. Осећам. А и баш сам читао сад“, подиже књижицу. Арсеније виде само два слова наслова, „ПС“. Остала су била покривена прстима.

„Шта је то?“, показа ка књизи.

„Псалтир“, одговори му човек у војничком капуту, па рашири странице тамо где је кажипрстом све време држао докле је стигао са читањем.

„И, шта пише?“, упита Арсеније.

Ђорђе Рош пређе погледом по страници, па са дна прочита: „Једном говораше Бог и ово двоје чух: да је моћ Божија; и твоја је, Господе, милост, јер ћеш Ти узвратити свакоме по делима његовим“. Застаде на трен. „Ту сам стао“.

„А шта још пише?“, заборави Арсеније и на телефон, и на Одбрану Аде, и на газдарицу и стан. Сав се претворио у сећање на породицу које више скоро целе нема.

„Пише ту много тога. Али, није то једина књига коју ваља читати стално“, осмехну се опет. „Можда ти је ово довољно за данас, читаћеш, има времена. Него, хајде да нађемо твог бату ако је већ нешто толико важно, м?“.

Арсеније се прену. Да, много је важно да га нађу, што пре.

„Имате телефон?“

„Имамо, наравно. Ваљда жице код Аде нису покидане јутрос. Хајдемо овамо“, показа Рош ка Кеју, па пође тамо.

Арсенију је овај „наш“ постајао занимљивији. Није да му је баш све веровао, али за телефон је најмање сумњао. И, пође. Некако орно.

На трен се, као када би имитирао старије из своје улице, пребацио у свет глуме, па је сад и он главом климнуо попут свог путовође када су Рошу салутирала она двојица на стражи, ословивши га са „Господине потпоручнике“. Један од стражара му се осмехнуо, мрдајући главом лево-десно, видевши тако добру глуму тако малог дечака.

А иза стражара - Дунавски кеј.

Вероватно најстрашније место у Београду, уз Аду и њену израђавану сапатницу Малу Аду. Калемегдан је Арсеније сматрао превише величанственим да би се за тамошње браниоце плашио, мада је двапут видео како на таљигама ка Војној болници носе рањене са тврђаве. „Она је, *ипак, сва од бедема*“, остајао је уверен. Ада и Мала Ада су освајачима најближе, јер су усред реке. Али су бар обрасле у шибље, а и сигурно су, тешио га је бар тако Бата, направљене разне препреке и ровови, да се браниоци заштите. Зато се за брата сад није плашио онолико колико се бојао раније. А овде на Кеју све стоји непријатељу као на длану. Равно, као на тацни госпођа-Јелене. Зато га ваљда, кад год Швабе и Аустроугари бомбардују Београд, а нема дана да то не чине, толико и испогађаше гранате. До сада их је Арсеније само чуо како фијучу и ударају ту, по дну Дорћола. Сада је први пут видео колико су страшна дејства када их поган усмери тамо где знају да има војске. „Поган“, често је понављао ту реч. Чуо ју је ко зна од кога док је шврћкао ту по крају, па ју је временом усвојио као да

је његова. О онима преко реке није ни размишљао на другачији начин.

Гледао је ка другој обали.

„Тамо су“, знао је, иако никог није видео. Само жбуње, неко мало веће растиње, нешто преосталог дрвећа, па иза тога шумарци, и мања и већа брдашца. Још су се зеленила, ма колико да су облаци, који су стали између земље и неба, целу слику чинили сивом.

С десна је, уз благи осећај ветра по лицу, стизао мирис из кланице. Још је ту било стоке, иако је Арсеније видео како стотине породица баш у сточним запрегама бежи из Београда. Остало је стоке тек да има војска шта да једе, мада се сад, због близине реке и аустроугарских топова на другој обали, ту држало тек двадесетак грла. Тако му је бар стари обућар рекао. Онај коме је најмлађи син побегао у добровољце, нема му ни 17 пуних година. Слагао да је старији, па помаже и он, попут Бате, другопозивцима на Ади.

Овај мирис је био некако... умирујући. Ветар га је разблаживао, па није било оне оштрине у њему на коју су се Дорђолци навикавали кад год би у мирна времена прилазили ближе реци. Бар донде док их „финанси“ не би потерали, плашећи се да нешто мимо закона не ураде, граница, река је, ипак, само који метар иза. Али, финанси су више били страшни када би терали људе да *ураде* нешто мимо закона. Бар је чуо да траже паре за ову или ону услугу. Зато је гледао да се клони тог соја. И тог краја... „Ко се чува и Бог га чува“, учили су их у кући.

Од кланице - пруга. И то целом дужином Кеја, паралелно с обалом која се налазила иза ње. Шта је тачно било између пруге и реке, није могао да види, била је благо уздигнута, као некакав природни бедем, не баш много стар. А ближе њему, пред пругом, два реда ровова. Али, нису ишли онако равно, како их је Арсеније замишљао, да прате ток реке од Небојшине куле, уз пругу, па десно ка кланици. Не, било је ту и много мањих ровова који су спајали попречно ове веће. Као мали лавиринт, као

мравињаци попут оних које је као малишан растурао у бабиној башти. Само, та башта је растурена гранатом одавно. Ови ровови су се још држали. Штавише, био је убеђен да пред тим војним лавиринтом непријатељ нема шансе. И некако одједном исправи ход, подиже и чело. „Ако је овде, где је најгоре, овако – онда је тамо на Ади боље. Бата је сигурно добро“, скроз му је лакнуло. Ровови су стварно деловали непобедиво, ма колико да је каљавих а старих војних блуза и блатом обојених ципела и опанака видео испред себе. Ишли су ка кланици, угледао је одмах неку гомилу која се иза ње налазила, сакривена од аустроугарских погледа с друге стране Дунава. Ипак, пре него што је могао да разазна лица и препозна доброг Страхињу или искусног Кумановца, ушао је за Рошом у један ров.

„Нема овде сигурног места“, говорио је потпоручник, показујући и њему да иде повијеног врата, иако би и на прстима био невидљив онима с друге стране реке.

У рововима би час прескакао неке даске, час торбе, час гледао да не стане на чауре. Њих је увек волео, сматрајући их доказима решености. „Решен човек се у добру може уздићи више од цара, али је у злу гори од ђавола“, умео је да говори његов отац. Ишавши за младим официром који га је водио ка телефону, прошао је поред групе бранилаца који су чучали уз зид рова и додавали један другом упаљену цигарету. Чим су замакли у нови прокоп, сагнуо се. Узе прву чауру коју је спазио. „Ово ће вредети бар три ствари“, мислио је одмах на размену. Много је волео да се мења с осталом децом. Додуше, деце је у граду бивало све мање и мање, јер је народ одлазио пред најавом нове аустроугарске олује... Али је и даље било и оних који нису имали куд да оду. Одрасли нису марили за чауре, њима је доносио само оно што би им било важније.

Бришући хладану руку о панталоне, јер је прсте умрљао блатом, стигао је у нови ров, паралелан са обалом.

Мали. „Официрски“, помисли. Ту су нека тројица одмах устала са мањег балвана и салутирала Рошу. А ту је био и телефон.

Минут касније, слушао је разговор. Кратке, одсечне речи.

„Разумите ме, капларе. Мајор Милан Радојевић ми треба и нико други“, говорио је Ђорђе Рош.

Па чекање. Па нове речи. Па прекид везе. „Биће све у реду“, рече Рош. Арсеније климну главом, иако му та реченица, толико пута изговорена од стране његовог старијег брата, одавно није уливала поверење. „Тај мајор Радојевић је сад командант Аде“, шапну му потпоручник. То га баш умири.

„Како ти се зове брат?“, упита га Рош кад је трећи пут коначно успоставио везу, а да се она није одмах прекинула.

„Вук. Вук Авакумовић“.

Ђорђе Рош понови то у слушалицу, па климну главом. „Да, тај... У реду, сачекаћу“.

Онда се окрену Арсенију.

„Вук Авакумовић је твој рођени брат!?“.

Наставиће се...